Переклав з англійської Майк Йогансен

Протягом осени 1827, живши поблизу Шарлотсвіла в Вірджінії, я випадково познайомився з містером Августом Бедло*. Це був дуже не аби-який молодий джентлмен з усякого погляду, і він викликав у мені глибокий інтерес і цікавість. Мені не вдалося зрозуміти його ні з фізичного, ні з морального боку. Я не міг достати достатніх відомостей про його сім'ю. Я так і не дізнався, звідки він прибув. Навіть що до його віку — хоч я і назвав його молодим джентлменом — було щось таке, що мене не мало бентежило. Він, що-правда, здавався молодим — і він часто говорив про свою молодість — але бували моменти, де мені було б дуже легко уявити собі, що йому сто років. Але нічим він не був такий чудний, як от своїм зовнішнім виглядом. Він на диво був високий і тонкий. Він був сутулий. Його ноги були надзвичайно тонкі й худорляві. Його лоб був широкий та низький. У шкірі на його лиці не було ані кровинки. Його рот був широкий і сильно розтягувався, і зуби були такі нерівні, хоч і здорові, що я зроду раніш не бачив таких у людському черепі. Та вираз його усмішки ні в якім разі не був неприємний, як можна було б подумати; але в ньому не було абсолютно ніякої розмаїтости. Це був вираз глибокої меланхолії й безнастанної скорботи. Його очі були над усяку міру великі й круглі, мов у кота. Зіниці також при всякім збільшенні або зменшенні світла стягалися й розширялися, як оце спостерігається в тварин цього ґатунку. В моменти зворушення очі його робилися неймовірно блискучі і, здавалося, вони сяли лучистим промінням не відбитого, але істного*, середовинного світла, як от свіча або сонце; але у звичайному вигляді вони були до того заволіклі, тьмаві і бляклі, що навертали на думку про очі давно похованого трупа.

Оці чудні його особливості, очевидячки, були йому дуже неприємні, і він частенько натякав на них якось роблено, наполовину поясняючи, наполовину виправдуючися, що дуже боляче мене вразило, коли я вперше почув оці натяки. Я швидко втім призвичаївся до них, і моя ніяковість зникла. Здавалося, він хоче не так стверджувати, як натякнути на те, що він фізично не завжди був таким, що він є тепер —

що довга низка невралгічних приступів призвела його не аби-яку вроду до того становища, в якому я його бачив. Багато років тому його лікував лікар на ім'я Темплтон, старий джентлмен, може, років семидесяти, якого він уперше зустрів у Саратозі; від догляду його Бедло тоді або мав, або думав, що мав велику користь для свого здоров'я. В наслідок цього Бедло, бувши людиною багатою, уложив з доктором Темплтоном угоду, в силу якої доктор за чималу річну платню зобов'язався присвячувати свій час і свій медичний досвід виключно на користь хворого.

Доктор Темплтон був багато мандрував замолоду й у Парижі зробився в великій мірі адептом доктрин Месмера*. Саме засобами магнетичного лікування він умів полегшити біль свого пацієнта, і цей успіх, звичайна річ, спричинився для пацієнта в певній мірі до довір'я до теорій, з яких походило це лікування. Доктор же, як всі ентузіясти, уживав усякого зусилля, щоб переконати свого пацієнта в повні, і зрештою зумів добитися дозволу проводити з ним численні експерименти. Через часте їх повторення постали результати що останніми часами стали зовсім звичайні і не забирають нічиєї уваги, але на той час, що я описую, були дуже маловідомі в Америці. Я хочу сказати, що поміж доктором Темплтоном і Бедло виникнув помалу дуже виразний і сильно виявлений rapport*, чи то магнетичний звязок. Я не хотів би, втім, стверджувати, що цей звязок був чимсь видавався за межі здатности усипляти, та ота здатність усипляти досягла великої сили. Перша спроба спричинити магнетичну сонливість месмеристові не вдалася ні в якій мірі. При п'ятій чи шостій він мав дуже частковий успіх, та й то після довгих зусиль. Тільки при дванадцятій спробі успіх був повний. Після цього воля пацієнта швидко підкорилася волі лікаря, так що, коли я вперше з ними познайомився, сон наставав сливе* моментально, через просте побажання оператора, навіть коли хворий не знав, що він тут є. Оце тільки тепер, року 1845, тисячі людей що-дня бачать подібні чудеса, отже й я насмілююся подавати цю ніби-то неможливу річ, як серйозний факт.

Темперамент Бедло був у найвищій мірі чутливий, вразливий, ентузіястичний. Його уява на диво була сильна й творча; і, нема сумніву, вона набувала ще більшої сили від постійного уживання морфію, якого він ковтав дуже багато і без якого він не міг би був існувати. Звичаєм він приймав велику дозу його після сніданку рано, чи, точніше сказати, безпосередньо після чашки міцної кави, бо він нічого не їв перед обід, і потім подавався сам чи в товаристві собаки у довгу подорож межи пасма диких і страшних горбів, що лежать на захід і на південь від Шарлотсвіла і знані під пишною назвою Скелястих Гір.

Одного несонячного теплого туманного дня в кінці листопада і саме підчас того чудного межицарства частин року, що в Америці зветься індіянське літо, містер Бедло пішов, як звичайно, межи гори. День минув — і він все ще не повертався.

Коло восьмої години ввечері, серйозно стурбовані його довгою відсутністю, ми були лагодилися йти його шукати, коли він несподівано з'явився, не хворіший, аніж звичайно, і в дещо підвищеному настрої. Про свою подорож і про події, що його затримали, він розповів таку дуже незвичайну повість.

— Ви пригадуєте, — сказав він, — що я покинув Шарлотсвіл біля дев'ятої години вранці. Я негайно подався до гір і коло десятої увійшов у провалля, що було мені цілком незнане. З великою цікавістю я проходив раз-у-раз нові вилучини цього проходу. Картина, що розгорнулася навколо, хоч навряд чи можна було б її назвати величною, мала в собі солодкий, для мене неописуваний дух невідрадности та одчаю. Самітність її здавалася абсолютно незайманою. Я не міг позбутися думки, що нічия нога ще не ступала на зелені прогалини й сіре каміння, по яких я йшов тепер. Такий абсолютно відлеглий і справді неприступний, якщо б не ціла низка випадкових відкрить, є вхід до того провалля, що цілком можливо, що я насправді був перший мандрівник — найперший і єдиний мандрівник, що колись проникав у ці нетрі.

— Густий і особливий туман чи дим, що ним відзначається індіянське літо, важко навис над усією місцевістю і, без сумніву, поглиблював смутні й облудні образи, що вона породжувала. Така густа була ця приємна імла, що я бачив перед собою стежку ніколи не більше, як на дванадцять ярдів. Ця стежка була дуже покручена, сонця не було видно — і я швидко втратив усяку уяву про напрям, у якому йшов. Тимчасом морфій почав робити своє діло, зодягаючи зовнішній світ у надзвичайно цікаві шати. У тремотінні листка, у кольорі бильця в траві, у формі трилисника, у гудінні бджоли, у блискові росини, у подихові вітру, у слабих запахах, що йшли з лісу, надходив цілий усесвіт натяків — веселий і розмаїтий поїзд співучої й безладної думки. Захоплений цим, я йшов уперед скільки годин, а тимчасом туман згус навколо мене до того, що кінець-кінцем я мусив просто намацувати собі путь. Аж ось на мене напала неописувана недуга — якась нервова нерішучість і ляк — я боявся ступати, щоб не впасти в якусь безодню. Я пригадав також чудні оповідання про ці скелясті горби й про невідомі й люті племена людей, що живуть у них у ямах і печерах. Мене гнітили й лякали тисячі неясних фантазій, ще страшніших через оцю неясність. Раптом усю мою увагу враз перейняв барабан.

— Ясне діло, що мойому здивуванню не було краю. Барабан в цих горах — річ незнана. Я не більше здивувався б, почувши сурму архангела. Але зараз же з'явилася нова і ще дужча причина цікавости й зачудування. Розлігся дикий брязкіт ніби від здоровенної в'язки ключів, і ту ж мить темнолиций напівголий чоловік з криком пронісся повз мене. Він так близько був від мене що я відчув його подих на своєму обличчі. Він мав ув одній руці інструмент, що складався з сталевих кілець, і, бігши, сильно струшував їх. Ледве він заник у тумані, як, сопучи, за ним пронісся з роззявленою пащею і вогненними очима великий звір. Я не міг його не впізнати з певністю. Це була гієна.

— Цей факт скоріше розвіяв, ніж підсилив мій страх, бо тепер я пересвідчився, що сплю, і намагався привести себе до тями. Я сміло й жваво пішов уперед. Я протер собі очі. Я голосно гукнув. Я вщипнув себе за ноги. Маленький ручай трапився мені по дорозі, і я, нахилившися,

омив руки, голову і шию. Цим я, здавалося, розвіяв двоїсті почуття, що мене досі катували. Я підвівся, здалося мені, як нова людина, і пішов знову просто й певно своїм незнаним шляхом.

— Нарешті, знесилений стомою і якоюсь тяжкою згуслістю повітря, я сів під деревом. З'явився кволий промінь сонця, і тінь листя з цього дерева упала слабо, але чітко на траву. На цю тінь я дивився украй здивований кільки хвилин. Її форма вразила мене як громом. Я подивився вгору. Це була пальма.

— Я похапцем підвівся страшенно схвильований, бо фікція, що я сплю, була тепер ні до чого. Я бачив, я почував, що я цілком володію своїми змислами, і ці змисли тепер уселили в мою душу цілий світ нових і химерних почувань. Спека стала враз нестерпуча. Вітер був насичений чудним ароматом. Низький невпинний рокіт, що точився з повноводної, але тихої ріки, долинув до мого слуху, мішаючися з особливим гудінням маси людських голосів.

— Поки я прислухався, здивований і вражений украй, прикрий і короткий повів вітру відніс залеглий туман, як екран чарівника.

— Я побачив, що стою коло підніжжя високої гори і дивлюсь униз у широку долину, через яку вилася велична ріка. На березі ріки лежало місто східнього типу, отаке, що про них ми читаємо в арабських казках, але мало воно характер навіть чудніший, аніж яке-небудь з описуваних там. З свого місця, що було понад містом, я міг бачити кожен закуток і затишок його, ніби намальовані на мапі. Вулиці здавалися незчисленними і перехрещувались одна з одною в усіх напрямках, та це були скоріше довгі, зміясті алеї, ніж вулиці, і народ прямо роївся на них. Доми мали дико-мальовничий вигляд. Балкони, веранди, мінарети, каплиці й фантастичної форми виступи домів товпилися незліченною юрбою. Кишіли базари; на них виставлені були дорогі товари в безмежній розмаїтості й безладді — шовки, мусліни, блискучі металеві товари, розкішні ювелірні вироби. Посеред цього навколо товпилися прапори і паланкіни, ноші з ставними дамами під густим вуалем, пишно

убрані слони, химерно вирізьблені ідоли, барабани, прапори і ґонґи, списи, срібні й позолочені булави. І серед юрби й галасу, і загальної мішанини й плутанини, серед мільйону чорних і жовтих людей в тюрбанах і довгих одежах з хвилястими бородами бродила незчисленна сила священних пов'язаних стрічками биків, а цілі легіони брудних, але священних теж мавп, базікаючи й верещачи, лазили по карнизах мечетів або чіплялися за мінарети й виступи домів. Від вулиць, що роїлися народом, до пісків ріки сходили незліченні східниці ступенів, ведучи до купалень, а ріка неначе тяжко пробивала собі путь через величезні флоти вкрай нагружених кораблів, що, скільки скинути оком, затересували її поверхню. За межами міста часто здіймалися величними групами пальми й какаові дерева укупі з іншими гігантськими й химерними деревами древнього віку; поденеде можна було бачити рижове поле, солом'яну покрівлю селянина, басейн, далеко закинутий храм, циганський табор чи граційну дівчину, що самітна йшла, несучи на голові глек, до берегів величної ріки.

— Ви скажете тепер, ясне діло, що я снив, ба ні. Все, що я бачив, що я чув, що я відчував, що я думав, не мало в собі нічого від тієї очевидної ідіосинкразії, що властива снам. Все було міцне й незаперечне. Коли в мене вперше настав сумнів, чи я не сплю, я зробив кільки експериментів, і вони швидко переконали мене в противному. Бачите, коли хто спить і у сні догадується, що спить, то цей здогад завжди сам себе стверджує — і людина дуже швидко прокидається. Отже Новаліс* має рацію, кажучи, що ми близькі до пробудження, коли нам сниться, що ми спимо. Якби те явище сталося б мені, як я його змалював, і я не мав би думки, що то є сон, та воно могло б бути сном, та ставшися так, як воно сталося, і бувши випробуване і перевірене, як воно було, воно не могло бути сном; це було щось інше.

— Я не сказав би з певністю, що ви помиляєтеся в цім, — сказав д-р Темплтон, — та кажіть далі. Ви підвелися й зійшли вниз у місто.

— Я підвівся, — сказав далі Бедло, дивлячись на доктора з глибоким здивованням, — я підвівся, як ви кажете, і зійшов униз у місто. Ідучи, я

влився в незчисленну юрбу, що затовплювала всі провулки, все рушачи, буйно схвильована, в одному напрямі. Дуже несподівано, силою якогось невідомого імпульсу, мене охопила непереможна особиста цікавість до того, що відбувалось. Я відчув, мені здавалося, що я маю грати важливу ролю в подіях, хоч і не зовсім розумів її. Проте я відчував гостру ненависть проти юрби, що оточувала мене. Я вибрався з неї й швидко манівцями дістався до серця міста й увійшов у нього. Тут кипіла дика метушня й бій. Невеличка купка людей, зодягнених наполовину по-індійському, наполовину по-європейському, під командою людей почасти в британській уніформі, змагалася у завзятій і нерівній борні проти незчисленного натовпу з вулиць. Я пристав до слабішої сторони, підібравши зброю вбитого офіцера, і бився сам, не знаючи проти кого, завзято й люто, як б'ються з одчаю. Маси швидко взяли над нами гору й загнали нас шукати захисту в невеликий кіоск. Тут ми забарикадувались і на деякий час уникли небезпеки. З слухової діри на горищі кіоску я побачив велику юрбу, що в скаженім завзятті оточила й атакувала веселий палац, збудований понад рікою. Аж ось з горішнього вікна того палацу спустився на линві, зімпровізованій з тюрбанів прислуги, чоловік випещеної напівжіночої зовнішности. Тут же був човен, і він утік на другий берег ріки.

— Тепер новий імпульс заволодів моєю душею. Я сказав скільки похапливих, але енергійних слів до своїх товаришів і, переконавши кількох сосеред них іти за мною, зробив одчайний вибіг з кіоску. Ми ринулися на юрбу, що оточувала кіоск. Спершу вони відступили були перед нами. Вони знову зібралися, змагалися завзято й знов відступили. Тимчасом нас віднесло далеко від кіоску, ми заблукали й заплутались посеред вузьких вулиць під нависли над ними домами, зайшли в закутки, де ніколи не проникало сонце. Натовп рвучко наполягав на нас, атакуючи нас списами й засипляючи хмарами стріл. Ті стріли були дуже незвичайні й подібні почасти до зміястих малайських крисів*. Вони були подібні до гадюки, були довгі й чорні, з отруєним жалом. Одна з них улучила мене в праві скроні. Я поточився і впав. Раптова страшна недуга схопила мене. Я скорчився — я задихався — я вмер.

— Навряд чи ви будете обстоювати тепер, — сказав я, усміхаючись, — що вся ваша пригода не була сон. Ви, мабуть, не збираєтеся стверджувати, що ви вмерли.

Казавши оце слово, ясне діло, я чекав за відповідь від Бедло якогось веселого жарту; але я був страшно здивований, коли він завагався, затремтів, жахливо зблід і не сказав нічого. Я глянув на Темплтона. Він сидів, випроставшися, нерухомо на своїм стільці, його зуби цокотіли, і його очі випиналися з орбіт.

— Далі, — сипло сказав він нарешті до Бедло.

— Протягом багатьох минут, — сказав Бедло, — мій єдиний настрій, моє єдине почування було почуття темряви й порожнечі, сполучене з свідомістю смерти. Тоді ніби могутній і раптовний удар пронизав мою душу, немов електричний тік. З ним прийшло відчуття еластичности й світла. Світло я відчував — я не бачив його. В одну мить я, здавалося мені, підвівся з землі. Але я не мав ні тілесної, ні зорової, ні слухової, ні мускульної самосвідомости. Юрба розвіялася. Місто було досить спокійне. Піді мною лежав мій труп зі стрілою в скронях, голова була розпухла й спотворена. Та все це я почував — не бачив. Мене ніщо не цікавило. Навіть труп здавався річчю, до якої мені не було ніякого діла. Волі в мене не було зовсім, та щось штовхало мене рушити, і я легко подався з міста тою самою обхідною стежкою, що нею був увійшов у місто. Коли я добився до того самого провалля в горах, де я спіткав гієну, я знову відчув удар, як від гальванічної батареї; почуття ваги, волі, існування повернулися мені. Я знову став сам собою і поквапливо вирушив додому, але те, що було, не втратило свіжости реальної події — і тепер ні на хвилину я не можу присилувати себе вважати те, що було, за сон.

— Так, то не був сон, — сказав Темплтон глибоко урочистим тоном, — хоч і трудно було б назвати це в інакший спосіб. Припустім тільки, що душа сьогочасної людини коло самого краю якихось колосальних психічних відкрить. Задовольнімося на цім здогаді. Що до решти, я маю

подати деякі пояснення. От акварельний малюнок, що я показав би був вам раніше, коли б непоясниме почуття страху це забороняло мені до сього часу показувати його вам.

Ми подивилися на малюнок, що він дістав. Я не вбачив у нім нічого особливого, та на Бедло він справив ефект надзвичайний. Він мало не зомлів глянувши на нього. Але це був лише мініятюрний портрет — правда на диво точно зроблений — з його власного незвичайного обличчя. Принаймні, така була моя думка, коли я на нього подивився.

— Ви бачите, — сказав Темплтон, — дату портрета — ось вона, її ледве видко в цім куточку — 1780. Того року зроблено портрет. Це обличчя одного вмерлого друга — такого містера Олдеба — з яким я дуже зблизився в Калькутті підчас правління Воррека Гастінґза. Мені тоді було двадцять літ. Коли я вперше побачив вас, м-ре Бедло, в Саратозі, оця дивовижна схожість між вами і портретом штовхнула мене познайомитися з вами, шукати вашої дружби і нав'язати переговори, що кінець-кінцем призвели до того, що я зробився вашим постійним компаньйоном. Мною керувала, коли я цього домагався, почасти і, мабуть, найбільше, сумна пам'ять умерлого та також почасти якась дивна й перейнята якимсь страхом цікавість до вашої особи.

— У своїм описі явища, що було вам посеред цих горбів, ви змалювали з найдетальнішою точністю індійське місто Бенарес над берегом Священної Ріки. Заколоти, бої, убивства були справжні події з повстання Шейт Сінга, що зчинилося 1780 р., коли саме Гастінґзове життя було в лихій небезпеці. Чоловік, що тікав при допомозі линви з тюрбанів, був сам Шейт Сінг. Група людей в кіоску були сіпаї і британські офіцери під командою Гастінґза. Я сам був у цій групі і робив усе, що було в моїй силі, щоб попередити необміркований і фатальний вибіг офіцера, що пав у затовплених вулицях від отруєної стріли бенгалеза. Той офіцер був мій найкращий друг. То був Олдеб. Ви побачите в цім рукописі, — доктор добув записову книжку з кількома насвіжо списаними сторінками, — що в той саме час, як ви переживали оці події в горах, я отут удома списував їх на папір…

Приблизно через тиждень по цій розмові в одній Шарлотсвілській газеті з'явилися такі рядки:

"На нас покладено сумну повинність сповістити про смерть містера Августа Бедло, джентлмена, чий приязний характер і таланти здобули йому віддавна сердечну пошану громадян Шарлотсвіла.

М-р Бедло протягом довгих років слабував на невралгію, що часто загрожувала його життю, та вона була лише посередньою причиною його смерти. Непосередня причина його смерти має дуже незвичайний характер. Під час екскурсії в Скелясті Гори м-р Бедло злегка застудився — і стався сильний приплив крови до голови. Д-р Темплтон отже удався до кровопускання. П'явки було приставлено до скронь. В дуже короткий час пацієнт умер, і виявилося, що в банку з п'явками випадково потрапила одна ядовита червевидна п'явка, що подекуди трапляється в околишніх ставках. Вона приссалася до маленької артерії на правих скронях. Її близька подібність до медицинської п'явки була причиною того, що помилку запізно побачили.

N.B. Ядовиту шарлотсвілську п'явку завжди можна відрізнити від медицинської по її чорному кольорі і зміястих червевидних рухах, що дуже скидаються на рух гадюки".

Я розмовляв з редактором газети про цей незвичайний випадок, коли мені спало на думку запитати, чому прізвище вмерлого було надруковано "Bedlo".

— Я гадаю, — сказав я, — що ви маєте якісь причини для такого написання, та я завжди вважав, що це прізвище пишеться з "e" на кінці.

— Причини — ні, — одповів він. — Це просто собі друкарська помилка. Таке прізвище пишеться Bedloe з "e" в усім світі, і я ніколи не чув, щоб його писалося інакше.

— Тоді, — сказав я до себе коли я вийшов від нього, — дійсно сталося так, що правда дивніша від усякої вигадки, бо Bedlo без "e" — це не щось інше, як Олдеб навиворіт. А цей чоловік хоче переконати мене що то друкарська помилка.

———————————————————

Примітки

Новела "Повість Скелястих гір" написана Едґаром По 1843 року, вперше надрукована в квітні 1844, у Lady's Book; передруковувалася в 1844, 1845, 1846 роках. Український переклад Майка Йогансена представлено тут за виданням "Едґар По. Вибрані твори", Харків, ДВУ, 1928. В даній публікації 2017 року збережено правопис 20-х років XX сторіччя, котрий дещо відрізняється від сучасного.

"Bedloe" — читається "Бедло". (Пер.)

Істний — справжній.

Месмер — Фрідріх Антон Месмер, Франц Месмер (нім. Friedrich Anton Mesmer, 1734-1815) — німецький лікар, доктор медичних наук, австрійський меценат, масон-розенкрейцер, цілитель, творець вчення про "тваринний магнетизм" ("месмеризм"), він ввів термін "раппорт".

Rapport (анг.) — зв'язок.

Сливе — майже.

Новаліс (нім. Novalis, псевдонім, справжнє ім'я — Фрідріх фон Гарденберґ, нім. Georg Friedrich Philipp Freiherr von Hardenberg; 1772-1801) — німецький письменник, поет, містик. Один з чільних представників німецького романтизму.

Krees (kreas, kris) — малайський ніж з хвилястим вигнутим лезом. (Пер.)